

Vrijheid ter discussie: reacties op het *Liberaal Manifest*

In juni presenteerde de VVD het nieuwe *Liberaal Manifest*, 'Voor vrijheid en verantwoordelijkheid'. Honderden leden droegen hieraan bij.

Door de redactie e.a.

In juni publiceerde de VVD een nieuw *Liberaal Manifest*, met als ondertitel *Voor vrijheid en verantwoordelijkheid*.¹ Honderden leden leverden input voor het document. Voor liberalen in Nederland is dat een belangrijk moment. De partij heeft een nieuwe stip aan de horizon gezet: een liberale koers richting 2048, het jaar waarin de VVD haar honderdjarig bestaan viert. Het

manifest bevat geen blauwdruk voor concreet beleid, maar schetst wel de richting waarin de partij en het land zich volgens de VVD zouden moeten bewegen.

Maar een manifest is geen eindpunt. Een liberale visie wordt sterker wanneer zij wordt bevraagd, bekritiseerd en bediscussieerd. Het nieuwe manifest is daarom vooral een uitnodiging om het gesprek aan te gaan: over de waarden die eraan ten grondslag liggen, over de keuzes die eruit voortvloeien en over de toekomst die ermee wordt ge-

schetst. Die discussie vindt u in dit katern. Liberalen uit verschillende windrichtingen laten hun licht schijnen op het manifest en plaatsen er hun eigen ideeën, vragen en kanttekeningen naast.

Want het manifest blijft niet beperkt tot de pagina's waarop het is geschreven. Het is bedoeld om de komende jaren richting te geven — en daarmee ook om onderwerp van gesprek te blijven. In juni 2027, één jaar na de publicatie, wijden we een editie aan het *Liberaal Manifest*. Wat heeft het document losgemaakt? Waar is het manifest tekortgeschoten? En vooral: welke betekenis heeft het voor het liberalisme van de toekomst?

Wilt u daaraan bijdragen door uw eigen ideeën met ons te delen? Stuur uw reactie vóór het einde van februari 2027 naar redactie@liberaalkompas.nl.

REACTIE I

Aan de cultuuroorlogen voorbij. Het nieuwe *Liberaal Manifest* van de VVD.

door Frans Willem Lantink

Verschilt het nieuwe *Liberaal Manifest* van de VVD in 2026 van eerdere liberale manifesten van de VVD? Er lijkt een accentverschuiving van zuiver klassiek-liberaal marktdenken naar wat meer overheidsinterventie. Het opmerkelijke pleidooi voor de gekozen minister-president uit 2005 is geheel verdwenen. Actueel zijn in 2026 de passages over geopolitieke bescherming van Nederland in de bedreigende internationale context. De nadruk op nationale identiteit

“Een liberale visie wordt sterker wanneer zij wordt bevraagd, bekritiseerd en bediscussieerd.”

was ook al zichtbaar in het Manifest van 2005, maar is op het eerste gezicht iets aangescherpt (niet ten volle), en zelfs na lezing minder overtuigend en vager geformuleerd dan in 2005. In de paragraaf 'burgerschap en verbinding' staat de voorwaarde voor nieuwkomers 'te werken en de taal te leren'. Maar over de achteruitgang van de positie van het Nederlands lezen we niets. Verengelsing kan goed werken in een internationale economie, maar tast ook de samenhang van de samenleving aan. En beheersing van het Nederlands kan niet alleen van immigranten, maar juist bijvoorbeeld ook van een internationale (academische) elite verwacht worden. Daarentegen lezen we wel de opvallende zin dat een 'diversiteit aan perspectieven ... juist de motor van vernieuwing' is. Dat kan zijn, maar noem dan ook het fenomeen van polarisatie: elkaar uitsluitende perspectieven. Aan de huidige cultuuroorlog wordt geheel voorbijgegaan.

Het is ook lastig als je enige inhoudelijke grondwaarde de verdediging van de 'liberale democratie' is, om dan nog inhoud te geven. Natuurlijk moeten mensen hun eigen weg kiezen; maar te grote culturele verschillen tasten wel de maatschappelijke samenhang aan. Dat er rechts van de VVD zo'n enorme groei is van politieke concurrenten geeft het acute probleem aan. Mensen die zich zorgen maken over de schaduwen van de 'multiculturele samenleving' zullen weinig soelaas hebben aan de vrijblijvende opmerkingen in deze liberale brochuretekst. Ja, de Grondwet accepteren en de democratische rechtsstaat aanvaarden (en 'uitdragen', ja), maar is dat genoeg? In het manifest van 2005 werd hier diepzinniger over nagedacht:

“Je hoeft je geen Nederlander te voelen, trots op de Grondwet zou volstaan om ernaar te handelen. Dat is een mooie, zuiver liberale opvatting, maar erg formalistisch. De andere school zegt: formalisme is niet genoeg, je moet aan burgerschap ook inhoud meegeven, substantie, emotie. Niet alleen de kale regels, maar ook geschiedenis, een gedeelde toekomst. ... Daar is het dilemma: hoe preciezer je het invult, hoe meer mensen je buitensluit. In de praktijk blijft het schipperen tussen de lege huls en het ingevulde plaatje, tussen de 'dunne' en de 'dikke' vorm van nationale identiteit.”

“Dat er rechts van de VVD zo'n enorme groei is van politieke concurrenten geeft het acute probleem aan.”

Liberaal partij religies als zodanig niet genoemd worden (het weglaten van het noemen van christendom of islam), is voor te stellen, maar in het Manifest van 2005 werd religie wel degelijk besproken. De prijs is een opvallende vrijblijvendheid en vaagheid. Dat woorden als woke en cancelcultuur niet genoemd worden is vervreemdend, maar evenzeer geldt dat voor het ontbreken van 'universiteit' en 'wetenschap' in de tekst. En juist daar wordt de academische vrijheid van onderzoek en onderwijs het meest bedreigd. Het nieuwe Liberaal Manifest kiest niet alleen bewust geen positie in de huidige cultuuroorlogen, maar noemt het probleem niet eens. Het bekende optimisme, het hoera-liberalisme van de VVD, moet dit maar overstemmen.

Dr. mr. Frans Willem Lantink (1961) is directeur van het honoursprogramma van de faculteit Geesteswetenschappen (UU) en is ook verbonden aan de afdeling Politieke Geschiedenis.

Frans Willem Lantink

REACTIE II

Het VVD Liberaal Manifest ontmaskerd: een synopsis.

door Roald Schoenmakers

Deze synopsis vat de belangrijkste conclusies samen van een veel uitgebreidere analyse van het VVD Liberaal Manifest 2026. In de volledige versie wordt het manifest punt voor punt onderzocht aan de hand van de klassieke liberale traditie, de Nederlandse constitutionele ontwikkeling en de libertaire politieke filosofie. Vrijwel iedere inhoudelijke stelling wordt afzonderlijk getoetst aan historische bronnen, grondwettelijke uitgangspunten en het werk van denkers als Thorbecke, Isaiah Berlin, Ayn Rand, Ludwig von Mises, Friedrich Hayek en Robert Nozick.

Het VVD Liberaal Manifest 2026 presenteert zichzelf als de erfgenaam van de Nederlandse liberale traditie. Deze analyse komt tot een andere conclusie. Gemeten aan de maatstaf van het klassieke liberalisme is het manifest geen liberaal document, maar een sociaal-liberaal bestuursmanifest dat de taal van vrijheid gebruikt om een activistische overheid te legitimeren.

Het Nederlandse liberalisme begon als constitutioneel liberalisme. De Grondwet van 1848, onder leiding van Thorbecke, had als doel de macht van de staat te begrenzen. Gedurende de twintigste eeuw veranderde dat uitgangspunt geleidelijk. De grondwetsherziening van 1983 bevestigde de overheid als actieve vormgever van de samenleving. Werkgelegenheid, bestaanszekerheid, volksgezondheid, milieubescherming en woongelegenheid werden expliciete overheidstaken. De VVD heeft deze ontwikkeling niet veroorzaakt, maar wel volledig omarmd.

Dat blijkt uit het hele manifest. Vrijheid wordt vrijwel uitsluitend opgevat als positieve vrijheid: de mogelijkheid om kansen te benutten, jezelf te ontplooiën en volwaardig deel te nemen aan de samenleving. Vrijheid is daarmee niet langer in de eerste plaats bescherming

“Gemeten aan de maatstaf van het klassieke liberalisme is het manifest geen liberaal document, maar een sociaal-liberaal bestuursmanifest dat de taal van vrijheid gebruikt om een activistische overheid te legitimeren.”

tegen staatsmacht, maar een doel dat de overheid moet realiseren.

Juist voor deze ontwikkeling waarschuwde Isaiah Berlin. Zodra de overheid bepaalt wat “werkelijke” vrijheid inhoudt, groeit ook haar bevoegdheid om individuele keuzes te sturen in naam van het algemeen belang.

De belofte van een “kleine, effectieve overheid” blijkt daarom vooral retoriek te zijn. De toevoeging “die doet wat nodig is” maakt die belofte vrijwel betekenisloos. Zolang de Grondwet de overheid opdraagt maatschappelijke doelen na te streven, blijft haar werkterrein vrijwel onbeperkt.

Een wezenlijk onderdeel van die ontwikkeling is de Nederlandse polderstaat. Rond de formele over-

heid is een uitgebreid netwerk ontstaan van uitvoeringsorganisaties, zelfstandige bestuursorganen, adviesraden, quangos, semipublieke instellingen, werkgeversorganisaties, vakbonden en met publieke middelen gefinancierde maatschappelijke organisaties. Politieke macht wordt daardoor verspreid over een bestuurlijk ecosysteem waarin verantwoordelijkheid diffuus is en democratische controle beperkt blijft. Het VVD Liberaal Manifest accepteert deze institutionele werkelijkheid vrijwel volledig en richt zich op beter bestuur, niet op een fundamentele begrenzing van staatsmacht.

Vanuit klassiek-liberaal en libertair perspectief is dat een fundamentele koerswijziging. Rand zag rechten als bescherming tegen dwang, Mises waarschuwde voor steeds verdergaande interventies, Nozick bekritiseerde herverdeling als schending van eigendomsrechten en Hayek beschreef hoe doelgerichte wetgeving leidt tot groei van discretionaire overheidsmacht.

Een partij wordt niet liberaal omdat zij zichzelf zo noemt. Zij is liberaal voor zover haar uitgangspunten overeenkomen met de traditie waarop zij zich beroept.

Daarom eindigt deze analyse met een eenvoudige vraag: wat zouden de grondleggers van de VVD in 1948 hiervan vinden? Pieter Oud, Dirk Stikker, Henk Korthals en hun medestanders zagen het liberalisme in de eerste plaats als een begrenzing van de staatsmacht, bescherming van de rechtsstaat, individuele verantwoordelijkheid en terughoudend bestuur. In hoeverre zouden zij hun eigen politieke traditie nog herkennen in een manifest waarin de overheid steeds opnieuw wordt aangewezen als de organisatie die maatschappelijke problemen moet oplossen?

De volledige, punt-voor-punt analyse is te lezen op: <https://vvdliberaalmanifest.digital>.

Roald Schoenmakers

Roald Schoenmakers is een Nederlands-Spaanse ondernemer en expert in digitale marketing, werkzaam voor internationale bedrijven, waaronder meerdere Fortune 500-ondernemingen. Daarnaast is hij actief in de internationale liberale politiek, met een bijzondere focus op Spanje en Argentinië. Hij begon zijn loopbaan in de politiek begin jaren negentig bij de Liberale Fractie van het Europees Parlement.

REACTIE III

Mooi kompas, vage kaart.

door Vikash Anroedh

Een manifest hoort geen verkiezingsprogramma te zijn, maar een beschrijving van de liberale uitgangspunten en de langetermijnkoers van de partij. Vanuit die verwachting heb ik het Liberaal Manifest gelezen: niet als een lijst met concrete beleidsvoorstellen, maar als een poging om richting te geven aan de liberale visie op de toekomst. Die verwachting is grotendeels uitgekomen.

In een tijd waarin politieke discussies vaak worden gedomineerd door afzonderlijke dossiers en kortetermijnvraagstukken, is het waardevol om opnieuw stil te staan bij de onderliggende politieke uitgangspunten. De VVD onderscheidt zich van veel andere politieke partijen door een breed en samenhangend manifest te presenteren waarin de liberale visie op de lange termijn centraal staat. Dat is een waardevolle ontwikkeling. Waar andere partijen vaak geen manifest hebben of een visie publiceren op één

“Daardoor is niet direct duidelijk voor welke doelgroep het manifest primair is geschreven.”

specifiek thema (bv. het D66-woningnoodmanifest), kiest de VVD voor een integraal perspectief op de toekomst van Nederland.

Juist omdat een manifest een koers voor meerdere decennia beschrijft, is de praktische uitvoerbaarheid ervan onvermijdelijk afhankelijk van de politieke realiteit. Coalitievorming, wisselende parlementaire verhoudingen en maatschappelijke ontwikkelingen zullen invloed hebben op de mate waarin deze visie daadwerkelijk kan worden verwezenlijkt. Juist daarom is het waardevol dat de VVD beschikt over een manifest dat richting geeft aan de partij, ook wanneer die externe politieke omstandigheden veranderen. Naast die externe omstandigheden zijn er ook interne omstandigheden die ons kunnen beperken in de koers die we varen. Gelukkig hebben we in elk geval een manifest en een liberaal kompas om dat tegen te gaan.

Tegelijkertijd roept het manifest enkele vragen op. Met 28 pagina's, verdeeld over zeven onderwerpen, bevat het document regelmatig herhalingen van dezelfde uitgangspunten en kernwaarden. Hoewel deze herhalingen begrijpelijk zijn om de samenhang van het verhaal te benadrukken, gaat dit soms ten koste van scherpte en verdieping. Daardoor is niet direct duidelijk voor welke doelgroep het manifest primair is geschreven. Voor jongvolwassenen kan het omvangrijk en repetitief aanvoelen, terwijl lezers die verdieping zoeken mogelijk meer uitwerking verwachten van de onderliggende liberale keuzes en dilemma's.

De nadruk op individuele vrijheid, persoonlijke verantwoordelijkheid en een overheid die zich richt op haar kerntaken sluit goed aan bij de klassieke liberale traditie. Ook de gedachte dat overheidssteun tijdelijk moet zijn en mensen in staat moet stellen weer zelfstandig verder te gaan is een herkenbaar liberaal uitgangspunt. Minder duidelijk wordt echter hoe deze uitgangspunten in de praktijk richting geven aan de afbakening van overheidstaken. Wanneer behoort een taak primair bij de overheid, wanneer bij maatschappelijke organisaties en wanneer bij de burger zelf?

Juist binnen de liberale traditie is deze vraag van groot belang: vrijheid vraagt niet alleen om bescherming tegen overheidsbemoeienis, maar ook om een heldere visie op welke verantwoordelijkheden burgers, maatschappelijke organisaties en de overheid dragen. Hoewel een dergelijke concretisering mogelijk de reikwijdte van een manifest te buiten gaat, zou een nadere beschouwing hierover de liberale visie verder kunnen versterken en duidelijker maken hoe abstracte uitgangspunten zich vertalen naar maatschappelijke keuzes.

Vikash Anroedh

“Vrijheid vraagt niet alleen om bescherming tegen overheidsbemoeienis, maar ook om een heldere visie op welke verantwoordelijkheden burgers, maatschappelijke organisaties en de overheid dragen.”

Drs. Vikash Anroedh, afgestudeerd BSc Chemische Technologie en MSc Biochemische Technologie, is gespecialiseerd en al 10 tot 15 jaar werkzaam in het in kaart brengen, mitigeren en verkleinen van chemische risico's bij verschillende Seveso-bedrijven.

REACTIE IV

Looking Backward: 2048–1988

door Marcel Wissenburg

Het ene moment zat ik een Liberaal Manifest te lezen voor het jaar 2048, het volgende was ik terug in 1988, werkend aan mijn doctoraalscripties, één over het anti-utopisme van Karl Popper en één over de fascinerende tegenstellingen tussen de utopieën van Edward Bellamy (Looking Backward uit 1887) en William Morris (News from Nowhere, 1988) – beide gesitueerd in het jaar 2000. Hoe zouden we in 2048 tegen het Liberaal Manifest 2026 aankijken?

Ik herinner me dat ik van de trap viel in 1988 en wakker werd in wat, naar later bleek, 2048 was. Jort, een hoogbejaarde oud-journalist die mijn gastheer en gids zou worden, had geen idee hoe ik onderaan de trap van zijn inmiddels twee eeuwen oude landhuis was terechtgekomen. Een gids, die had ik nodig. In zestig jaar waren de wereld en mijn land onherkenbaar veranderd.

De wereld: wow... Laat ik beginnen met de Verenigde Staten – de grenzen daarvan liggen tegenwoordig bij Chili en de Noordpool. Na de moordaanslag op zijn voorganger en vader (een Amerikaanse traditie die niet verdwenen is) is ene Donald III nu president voor het leven van de Amerika's geworden. Jort verwacht dat hij zich spoedig tot keizer laat uitroepen.

Amerika heeft de banden met Europa verbroken, of Europa die met Amerika – ik krijg dat maar niet duidelijk, ik proef alleen een soort wederzijdse verachting. De NAVO is verdwenen toen ze overbodig leek te worden. Want het Oostblok is al kort na 1988 als een kaartenhuis ingestort, al ging de Koude Oorlog gewoon door. Aanvankelijk verloor Rusland zijn greep op de satellietstaten, maar uiteindelijk keerde het tij. Ze hebben hele stukken van Noorwegen en Finland geannexeerd en daar enorme havens gebouwd, nu

het poolijs smelt en de noordelijke doorvaart eindelijk mogelijk is geworden.

De NEU, de Noord-Europese Unie, is overgebleven toen de Europese Unie groter en groter werd en als een ballon explodeerde. Oost-Europa keerde terug in Russische handen. Het Zuiden met zijn bodemloze begrotingstekorten, totale gebrek aan discipline en eindeloze hittegolven is één grote chaos. De NEU strekt zich uit van Vlaanderen (België bestaat ook al niet meer) tot Zuid-Finland, en van de Oder tot Schotland en Verenigd Ierland. Engeland... ach... Maar goed, de NEU schijnt economisch sterk te zijn maar politiek, en dus militair, zwak. Vandaar dat de Russen elke paar jaar verder konden oprukken. Die opmars is voorlopig tot stilstand gekomen, lijkt het, omdat na de dood van hun dictator Putain (misschien heb ik de naam verkeerd verstaan?) in 2039 een machtsvacuüm is ontstaan waarin staatsgreep op staatsgreep volgt.

Wat de NEU bijeen bracht en bijeen houdt schijnt een gemeenschappelijke radicaaldemocratische politieke cultuur te zijn. Jort noemt het populistisch – het zal wel. Nederland noemt hij een schoolvoorbeeld. Wat hij me vertelt is allemaal heel bizar en complex en totaal inconsistent en dus zal het wel waar zijn.

Er was ten eerste globalisering (lees, Amerikanisering) van alles – handel en financiën en technologie en onderwijs, maar ook cultuur en waarden en normen. En dat veroorzaakte reactionaire golven in vooral de Islamitische wereld. Jort vertelde

“Ze zijn de eerste generatie in eeuwen die het niet beter gaat dan hun ouders, en ze geloven dat dreigingen ‘van buiten’ ons voortbestaan regelrecht bedreigen.”

me over een aanslag op de VS in 2001, maar dat klonk als een script voor een B-film – ik geloof er geen hout van. In elk geval: in het Westen gold ieder die lichtgetint was ineens als op voorhand gevaarlijk.

Nederlands maar op straat en in de media (interweb, breek me de bek daarover niet open) is het normale Nederlands een mengsel van plat Hollands, Brabants, Amerikaans, Amazigh, Arabisch, Sranantongo, Papiaments en Klingon. En die jongeren die dat gingen spreken – dat zijn anno 2048 de volwassenen die de dienst uitmaken... (Ha! Ooit eisten we ‘beheersing van de Nederlandse taal’ voor burgerschap – vandaag zou ik zakken.) Wat ze naast de taal delen is een diep pessimisme: ze zijn de eerste generatie in eeuwen die het niet beter gaat dan hun ouders, en ze geloven dat dreigingen ‘van buiten’ ons voortbestaan regelrecht bedreigen.

Ten derde, en nu wordt het nog pijnlijker: Ons land raakte langzaamaan verdeeld in twee partijen. De Volkspartij werd een combinatie van die straatcultuur van jongeren met het anti-islamitisch populisme van de ouderen. Het zijn radicale democraten: je past je aan bij de meerderheid of je rot maar op. In mijn tijd noemden we dat ‘illiberale democratie’. De andere partij, Recht en Rechtvaardigheid, staat voor een ‘liberale non-democratie’ – een beetje in lijn met de libertariër Hans-Hermann Hoppe uit mijn tijd: vrijheid en democratie in alle domeinen behalve de politiek; daar regeren neutrale experts; gelijke grondrechten zijn onaanvaardbaar, en ‘de democratie’, *hoi polloi*, moet daar met de tengels afblijven. De twee partijen refereren liefhebbend aan elkaar als de Nieuwe NSB en de Groene Khmer.

Nee, de oude partijen bestaan niet meer. Onze VVD (Jort en ik blijken dezelfde smaak te hebben) liep leger en leger: de helft deserteerde naar de diverse populistische kabalen, de andere helft volgde D66 in machteloze elitaire oppositie. Onze partij werd opgeheven in 2040. Van alle oude partijen bestaat alleen de SGP nog.

“Het zijn radicale democraten: je past je aan bij de meerderheid of je rot maar op.”

Waar ging het mis voor ons, voor Nederland, voor de VVD? Daar krijg ik Jort wel mee op de spreekstoel... Ten eerste, zegt-ie, bleef politiek Nederland van links tot rechts maar doen alsof Den Haag het centrum van het politieke zonnestelsel was – de EU en WEU zagen we niet. Ten tweede: de WEU kan geen cent belasting heffen en geen cent uitgeven, zeker niet aan defensie, zonder protesten uit alle lidstaten – die allemaal in handen zijn gevallen van illiberale nationalist.

Het derde probleem (nu wordt Jort wat pedant, vind ik) is de wortel van alle kwaad: “we hebben burgers te

vrij gelaten om hun verantwoordelijkheid op te pakken. Meestal hoef je verantwoordelijkheid niet expliciet te leren. Wie zijn billen brandt moet op de blaren zitten – je leert in het leven vanzelf wat de consequenties van je gedrag zijn voor je bankrekening, je maag, je gezondheid, je relaties, je geluk. Maar als je de kosten zelf niet draagt, leer je niets – dat geldt voor milieu, dat geldt voor politiek. En dan kun je je straffeloos schijnheilig blijven misdragen.” Jort verwijt zijn eigen partij dat die nota bene van ‘vrijheid en verantwoordelijkheid’ een mantra maakte – maar geen woord wijdde aan “de meest vitale plicht van een democratische overheid: het aanleren van individuele verantwoordelijkheid voor de *res publica*.”

Jort begint in slaap te sukkelen. Ik ook trouwens. Ik heb mijn rust nodig. Morgen gaan we een dagje naar het strand bij Wageningen.

Marcel Wissenburg is hoogleraar Politieke Theorie en hoogleraar Filosofie van de Politicologie aan de Radboud Universiteit in Nijmegen, oud-lid van het Curatorium van de Teldersstichting en oud-hoofdredacteur van Liberaal Kompas.

“De meest vitale plicht van een democratische overheid: het aanleren van individuele verantwoordelijkheid voor de *res publica*.”

Marcel Wissenburg / foto: Dick van Aalst